

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

שיעור זה מוקדש לעילוי נשמת דוד ומילו ג'מאל, משה זיסל (נעמי) שפירא על ידי דוד ורבקה כהן

שם השיעור: "ואלה המשפטים" – בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

שם המרצה: ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

מבוא: לפני גילוי קבצי החוקים מהמזרח ומעט אחרי-כן

1. רמב"ן, "תורת ה' תמימה" השלמה (מהדורת י"מ דביד), ירושלים תשס"ז, עמ' כז-לא:

וצריכים אנו לשאל ולפרש מהו היקר והכבוד הזה, ומה היא החכמה הגדולה הזאת שבתורה, והלא נראית פשוטה היא, שאפלו התלמידים קוראין בה ויודעין אותה, ואפלו האמות העתיקות אותה ולמדוה, ועוד, שמעצמם יש להם נימוסים וחקים נראים קרובים לחקי התורה ולמשפטיה.

תשובה: תחלת כל דבר עליך לדעת שכל מה שהנבראים יודעים ומבינים כלם פרות התורה הם או פרי פרות שלה, ואלמלא התורה אין בין אדם לחמור שהוא רוכב עליו כלום. וכן תראה היום באמות הרחוקות מארץ התורה והנבואה, יושבי הקצוות... כי האדם בתולדתו בלא מלמד כבהמה, שנאמר [באיוב יא, יב] "ויעיר פרא אדם וילד".... אין אצלו מצוה ולא עברה ולא דעת ולא חשבון, ואין אצלו שום מעשה טוב ונרצה יותר מאחר... נמצא הכל שונה אצלו, כמו שהוא שונה אצל הבהמות... ואל תשתבשו באמות שהקשית, שאף הם נוחלי התורה, הם הקרובים לאמצע הישוב, כגון הנוצרים והישמעאלים שהעתיקו התורה ולמדוה, וכשגברה רומי על קצת הקצוות, למדו ממנה תורה ועשו חקים ונימוסין דגמא של תורה. אבל יושבי הקצוות הרחוקות, שלא למדו תורה ולא ראו ישראל, או שלא שמעו עליהם, מפני המרחק שבינם, בהמות גמורות הם, ועליהם אמר הכתוב [בישעיה סו, יט] "האיים הרחוקים אשר לא שמעו את-שמעי ולא-ראו את-כבודי". והאמות כלם מתחלה כך היו, שנאמר [בדברים ד, ח] "ומי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת", למדנו שלא היה באותו זמן אמה ולשון בעולם שיהא להם נימוסים טובים ומשפטי ישובי המדינה כישראל...

2. פולמוס בבל והמקרא (Babel und bibel)

פרידריך דליטש¹ בתפקיד התובע הכללי מטעם המדינה מאשים את משה בגנבה: "הנאשם, משה, טוען שקיבל על הר סיני את הלוחות המוצגים כאן, ואילו אני הוכחתי מעל לכל ספק, שהלוחות אינם נמצאים בספרייה המלכותית של בבל, משום שנגנבו משם".
הסניגור: "אני שומר לעצמי את הזכות לזמן עד הגנה חשוב". (ליתוגרפיה ב-Lustige Blätter, 04/02/1903)

3. חלק ראשון: השוואה בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

דינים בודדים המגלים דמיון למצוות התורה

חוקי המזרח הקדום	מצוות התורה
דיני אור נמו ² 1. כי יכה איש (את רעהו) נמת – איש זה מות יומת.	[שמות כ"א, יב] מכה איש נמת מות יומת:
דיני אור נמו 4. כי ייקח עבד מרצונו הוא אמה לאישה, (ולאחר מכן) העבד ההוא דרור קורא לו – מן הבית היא יצוא לא תצא.	[שמות כ"א, ד] אם-אדניו יתן-לו אשה וילדה-לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניה והוא יצא בגפו:

¹ פרידריך דליטש (1850-1922), היה אשורולוג גרמני, אנטישמי, רב-מוניטין וחביבו של הקיסר וילהלם השני. לאחר שנת 1902 (שנת פענוח חוקי חמורבי). פתח דליטש בסדרה של הרצאות פומביות, שהטעמו כי מקור המקרא הוא בכתיבי המזרח הקדום, וכי הם עולים על המקרא מבחינה ערכית ומוסרית. כמו כן טען דליטש שמשה הוליד שולל את בני ישראל ואת העולם כולו, בסיפוריו המסולפים על מעמד הר סיני. סערות אלו עוררו סערה של ממש בעולם היהודי והנוצרי, ולהערכת דליטש, עד שנת 1904 הוא זכה לל 1350 מאמרי תגובה קצרים, 300 מאמרים ארוכים יותר ו-281 חוברות המוקדשות לדבריו.

² קובץ חוקים המיוחס למלך אר-נמ (2095-2112 לפנה"ס). מייסד השושלת השלישית של אור, או לבנו, שלג'י (2047-2094 לפנה"ס). התרגום של החוקים ע"פ מ' מלול, קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים מן המזרח הקדום, חיפה תש"ע.

דיני אשור התיכונה ³ 8. כי תמעך אישה את אשכ(ו) של גבר בעת מצה – את אחת מאצבעותיה יקצצו...	[דבי כ"ה, יא] כי-ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את-אישה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבשיו: וקצתה את-כפה לא תחוס עינד: [שמות כ"ב, א] אם-במחירת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: [ב] אם-זרחה השמש עליו דמים לו...
דיני אשונה ⁴ 13. איש אשר ייתפס בבית מושכנום, בתוך הבית בצהרי היום-10 שקלים כסף שקול ישקול; אשר בלילה בתוך הבית ייתפס-ימות לא יחיה.	[דברים כ"ב, כג] כי יהיה [נער] נערה בתולה מארשה לאיש ומצאה איש בעיר ושכב עמה: [כד] והוצאתם את-שניהם אל-שער העיר והוא וסקלתם אתם באבנים ומתו... [כה] ואם-בשדה ימצא האיש את-הנער [הנערה המארשה והחזיקה האיש ושכב עמה ומת האיש אשר-שכב עמה לבדו: [כו] [ולנער] ולנערה לא-תעשה דבר אין [לנער] לנערה חטא מות כי פאשר קום איש על-רעהו ורצחו נפש פן הדבר הזה [כז] כי בשדה מצאה צעקה [הנער] הנערה המארשה ואין מושיע לה:
דיני חת ⁵ 197. כי יתפוש איש אישה בהרים (וישכב עימה) – ונשא עוונו ומת. ואם בבית תפשה (וישכב עימה) – ונשאה עוונה ומתה האישה. אם ייתפסם בעל (האישה בעת מעשה) והרגם – עבירה אין לו.	

4. רצף דינים העוסק בנושא אחד

דיני שוורים בתורה	דיני שוורים בחוקי אשונה	דיני שוורים בחוקי חמורבי
[כח] וכי-יגח שור את-איש או את-אשה ומת סקול וסקל השור ולא יאכל את-בשרו ובעל השור נקי:	-----	250. שור בהולכו בחוצות העיר, כי ייגח איש נימית(ו) – הדין ההוא אין בו עילה לתביעה.
[כט] ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם-בעליו יומת: [ל] אם-כפר יושת עליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר-יושת עליו: [לא] או-בו יגח או-בת יגח כמשפט הזה יעשה לו:	54. אם שור נגח הוא (מתמול שלשום), ושער מקומו(ו) לבעליו הודיע (זאת), אך הוא את שורו לא שמר, וייגח איש והמית(ו) – בעל השור $\frac{2}{3}$ מנה כסף שקול ישקול.	251. ואם שור האיש נגח הוא (מתמול שלשום), והודיעוהו שער מקומו כי נגח הוא, ולא גדע את קרניו (ואת שורו לא שמר, וייגח השור ההוא בן איש נימית(ו) – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ייתן.
[לב] אם-עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל:	55. אם עבד ייגח (השור) נימית(ו) – 15 שקלים כסף שקול ישקול.	252. אם עבד איש (ייגח השור) – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ייתן.
[לח] וכי-יגף שור-איש את-שור רעהו ומת ומכרו את-השור החי ורצו את-כספו וגם את-המת יחצון:	53. כי ייגח שור (איש) את שור (רעהו) נימית(ו) – ורצו (בעליו) השור יחדיו את מחיר השור החי ואת בשר השור המת.	-----
[לו] או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה-לו:	-----	-----

5. רצף של דינים העוסקים בנושאים שונים

מצוות התורה (שמות כ"א, טו-כו)	חוקי חמורבי (195 – 210)
[טו] ומכה אביו ואמו מות יומת:	195. כי יכה ילד את אביו – וקצצו את ידו.
[טז] וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת:	14. כי יגנוב איש בן איש קטון – מות יומת. 194. כי יכיר בנו של גרסקם או בנה של ספרתם ⁶ את בית אביו וישנא את אביו מאמצו או את אימו מאמצתו וילך לו אל בית אביו – את עינו יעקרו.
[יז] ומקלל אביו ואמו מות יומת:	192. כי יאמר בנו של גרסקם או בנה של ספרתם לאביו מאמצו או לאימו מאמצתו (בזו הלשון): "לא אבי אתה!", "לא אמי אתי!", את לשונו יקצצו.
[יח] וכי-יריבו אנשים והכה-איש את-רעהו באבן או באגף ולא מות ונפל למשכב: [ט] אם-יקום והתהלך בחוץ על-משענתו ונקח המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא:	206. כי יכה איש את רעהו(ו) בעת מצה וייתן בו חבורה – ונשבע האיש ההוא (לאמור): "(נשבע אנוכי כי) בבלי דעת הכיתיו", ואת (דמיו) הרופא ישלם. 207. אם בהכותו אותו ימות – שבוע ישבע (כשבועה הנ"ל); אם בן איש הוא – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ישקול.

³ חוקי אשור התיכונה חוברו כנראה במאה ה-14 לפנה"ס. הלוחות שבידינו הם משנת 1070 לפנה"ס בערך.

⁴ קובץ חוקים שנמצא בעיר אשנונה (תל אסמר), כ-80 ק"מ צפונית-מזרחית לבגדד, וזמנו המשוער 1770 לפנה"ס (ימי המלך דודושה).

⁵ הממלכה החתית הייתה ממוקמת במרכז אנטוליה והתקיימה במאות 12-17 לפנה"ס. זמנם של החוקים אינו וודאי. משערים שגרסה קדומה של החוקים הועלתה על הכתב בין השנים 1500-1650 לפנה"ס.

⁶ גרסקם הוא כנראה מעמד של סריסים, וספרתם היא כנראה סוג של כהנת אשר מנועה להוליד ילדים מתוקף מעמדה.

208. אם בן משפכם (=בן המעמד הנמוך) הוא - $\frac{1}{3}$ מנה כסף ישקול.	[כ] וכי-יכה איש את-עבדו או את-אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם נקם: [כא] אף אם-יום או יומים לעמד לא יקם פי כספו הוא:
209. כי יכה איש בת- איש ויצאו לדיה - 10 שקלים כסף תחת לדיה ישקול.	[כב] וכי-ינצו אנשים ונפיו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש פאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים:
210. אם תמות האשה ההיא - את בתו ימיתו.	[כג] ואם-אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש:
196. כי יכה איש את עין רעהו (ו)שיחתה) - את עינו ישחיתו.	[כד] עין תחת עין
197. אם את עצם רעהו ישבור - את עצמו ישבור.	
198. אם את עין משפכם (=בן המעמד הנמוך) ישחית או עצם משפכם ישבור - 1 מנה כסף ישקול.	
200. כי יפיל איש את שן רעהו (ו) במעמדו - את שינו יפילו.	שן תחת שן
201. אם את שן משפכם (=בן המעמד הנמוך) יפיל - $\frac{1}{3}$ מנה כסף ישקול.	
202. כי יכה איש את לחי רעהו (ו) הנכבד ממנו - 60 (מלקות) לעיני העדה בשוט של שוורים) יולקה.	יד תחת יד רגל תחת רגל: [כה] כוניה תחת כוניה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה:
203. כי יכה בן איש את לחיו של בן איש כמוהו (=השווה לו במעמדו) - 1 מנה כסף ישקול.	
204. כי יכה משפכם את לחיו של משפכם - 10 שקלים כסף ישקול.	
199. אם את עין עבד איש ישחית או את עצם עבד איש ישבור - את מחצית מחירו ישקול.	[כו] וכי-יכה איש את-עין עבדו או-את-עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו:
205. וכי יכה עבד איש את לחיו של בן איש - את אזנו יקצצו. ⁷	[כז] ואם-שן עבדו או-שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו:

6. מצוות התורה "מתקנות" חוקים מן המזרח הקדום

חוקי חמורבי	מצוות התורה
282. כי יאמר עבד לאדונו (בזו הלשון): "לא אדוני אתה!", והוכיחו (באמצעות ראיות) כי עבדו הוא - וקצץ אדונו את אזנו.	[דברים ט"ו, טז] והיה פי-יאמר אליך לא אצא מעמך פי אהבך ואת-ביתך פי-טוב לו עמך: [יז] ולקחת את-המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה-כן:
21. כי יחתור איש לתוך בית (רעהו) - לנוכח המחותרת ההיא ימיתוהו ויתלוהו.	[שמות כ"ב, א] אם-במחותרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: [ב] אם-זרחה השמש עליו דמים לו...
8. כי יגנוב איש שור או כבש או חמור או חזיר או ספינה, אם של האל אם של הארמון - פי 30 (הגניבה) ישלם; אם של משפכם - פי 10 (הגניבה ישיב); אם הגנב במה לשלם אין בידו - מות יומת.	[שמות כ"א, לז] פי יגנב-איש שור או-שה וטבחו או מקרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע-צאן תחת הששה: ... [כ"ב, ב]...שלם ישלם אם-אין לו ונמפר בגנבתו: [ג] אם-המצא תמצא בידו הגנבה משור עד-חמור עד-שה חיים שנים ישלם:
129. כי תיתפס אשת-איש במשכב עם גבר אחר - (ו)עקדום והטילום אל המים; אם יחייה בעל האשה את אשתו - והחייה המלך את עבדו (הגבר השני).	[דברים כ"ב, כב] פי-ימצא איש שכב עם-אשה בעלת-בעל ומתו גם-שניהם האיש השכב עם-האשה והאשה ובערת הרע מישראל:

7. מצוות התורה מתנגדות לחוקי המזרח הקדום

חוקי המזרח הקדום	מצוות התורה
ח'מורבי: 196. כי יכה) איש את עין רעהו (ו)שיחתה) - את עינו ישחיתו. 197. אם את עצם רעהו (ו) ישבור - את עצמו ישבור. 198. אם את עין משפכם (=בן המעמד הנמוך) ישחית או עצם משפכם ישבור - 1 מנה כסף ישקול. 199. אם את עין עבד איש ישחית או את עצם עבד איש ישבור - את מחצית מחירו ישקול.	[ויקרא כ"ד, יט] ואיש פייתו מום בעמיתו פאשר עשה כן יעשה לו: [כ] שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן פאשר יתן מום באדם כן ינתן בו... [כב] משפט אחד יהיה לכם כגר פאזרח יהיה פי אני ה' אלהיכם:

⁷ בהוראות לכהנים שבספרות החתית נאמר: "כי יכעיס עבד את אדונו, המת ימיתו, או ישחית את אפו, עיניו או אזניו". וראו עוד להלן ח'מורבי 282.

<p>אשור התיכונה 10. [כי] יבואו איש או אישה [אל בית איש (אחר)] ויהרגו [איש] או אישה – [ומסרו] את הרוצחים [לבעל הבית]; ברצותו [ימית]ום [וברצותו יח]ון [אותם] (ו)את כל אשר להם ייקח...</p>	<p>[במדבר ל"ה, לא] וְלֹא-תִקְחוּ כֶפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר-הוּא רָשָׁע לְמוֹת פִּי-מוֹת יוֹמֵת:</p>
<p>חמורבי: (229) כי יבנה בנאי בית לרעה(ו) ואת מלאכתו חזק לא חיזק, ויתמוטט הבית שבנה וימת את בעל הבית – מות יומת הבנאי ההוא. (230) אם את בן בעל הבית ימית – והמיתו את בן הבנאי ההוא.</p>	<p>[דברים כ"ד, טז] לֹא-יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל-בָּנִים וּבָנִים לֹא-יוֹמְתוּ עַל-אָבוֹת אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יוֹמְתוֹ:</p>
<p>חמורבי 16. כי יסתיר איש עבד (נמלט) או אמה נמלטת של הארמון או של משפנת בביתו ולא הוציא(ו) לקריאת הכרוז – בעל הבית ההוא מות יומת.</p>	<p>[דברים כ"ג, טז] לֹא-תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל-אֲדָנָיו אֲשֶׁר-יִנְצַל אֵלָיְךָ מֵעַם אֲדָנָיו:</p>

חלק שני: מה פשר הדמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום?

1. דמיון חיצוני וחסר משמעות

8. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, בית שמש תשס"ד, עמ' קכ"ה:

יש סבורים שניתן להגיע אל האמת בלימוד התורה על ידי השוואת דברי תורה לדברי חולין שנכתבו בעולם באותה תקופה... לפי הדברים שלמדנו עד כה, עצם הגישה הזאת לדברי תורה היא גם מופרכת וגם פסולה. כדי להבין זאת יותר, נשוב לפרק הראשון מ"שמונה פרקים". בהמשך הפרק מתייחס הרמב"ם לפעולות המשותפות לאדם ולחמור. למשל, גם אדם וגם חמור רואים. רופא עיניים יכול להשוות את ראייתם, כי לכאורה מדובר בפעולה דומה מאוד. אך הרמב"ם שולל את הדמיון הזה, שכן האדם רואה בעיניים של צלם האלוקים שבו, ואילו החמור רואה בכוח הראייה של הנפש החמורית. כל האנלוגיות שניתן כביכול לערוך ביניהן בטלות ומבוטלות לנוכח ההבדל הטהומי והעצמי שביניהן. סוג ראייה אחד הנו ביטוי של אוצר החיים האנושי, ואילו השני הוא ביטוי של החיים החמוריים. אוצרות החיים הללו הם שמחיים את כוח הראייה הזה. ההבדל הזה אינו נוגע רק לסוג הנפש של האדם והחמור, אלא לכל פרטי חייהם. ההבדל הוא תהומי והדמיון הוא קל וחיצוני. מי שאת זה לא הבין, לא הבין דבר, ואין ערך להשוואות שהוא עורך.

9. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, ירושלים תשס"ב, עמ' ל"ד-ל"ה:

אנחנו לא יודעים מה קורה איתנו. אם זה היה בכפייה מלמעלה היו גוזרים גזירת שמד, היו אומרים שזה ייהרג ובל יעבור. אבל כל זה נופל עלינו תחת הסוואה של להיות אינטלגנטי ותרבותי, "אדם צריך להיות פתוח ולדעת את כל הדברים, וצריך להיות מסוגל לשמוע כל דבר..." וכך הכל נכנס. על מנת להבין תהילים צריך להשוות את זה לשירה כנענית, לומדים "בבא קמא" ומשווים את זה עם "חוקי חמורבי", (גם את זה ראיתי מודפס על ידי ישיבות הסדר, אחד הרמ"ם ערך השוואה כזאת). הכל נמצא בבית מדרש, זה ממש אוניברסיטה.

2. דמיון הנובע מכך שה' ברא את העולם בתבנית התורה

10. זוהר כרך א' (בראשית), פרשת תולדות (פרויקט השו"ת המקוון):

כד בעא קודשא בריך הוא וסליק ברעותא קמיה למברי עלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה ובכל עובדא ועובדא דברא קודשא בריך הוא בעלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה...

11. תלמוד בבלי מסכת עירובין דף ק עמוד ב (פרויקט השו"ת המקוון):

אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה.

12. ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק, דברים לראש חודש אלול (פרויקט השו"ת 17):

מלאה הארץ קניניך אומרים בשם הרבי ר' בונם זצ"ל שכל העולם כולו מלא רק לקנות אותך היינו שבכל הבריאה יש דברי תורה ללמוד ממנו וכמו שמצינו שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה ומהיכן למד התורה רק למד מכל הבריאה שמלא דברי תורה. וכעין שאמרו (עירובין ק', ב) אלמלא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה וכו'. וכתוב (דברים כ"ח, ט) "והלכת בדרכיו" שכל המצוות הם דרכיו של הקב"ה שהאציל להנהגת העולם...

⁸ בשינויי נוסח קלים במהדורת תשס"ד, עמ' רפ"ג.

3. דמיון הנובע מכך שהקב"ה נתן לגויים את חוקיהם

13. רמב"ן לבראשית ל"ד, יג (תקליטור "הכתר):

ועל דעתי, הדיינין שמנו לבני נח בשבע מצות שלהם אינם להושיב דיינין בכל פלך ופלך בלבד, אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושה ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל בחברו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר וכיוצא בהן, כענין הדינין שנצטוו ישראל, ונהרג עליהן אם גנב ועשק, או אנס ופתה בתו של חברו, או שהדליק גדישו, וחבל בו, וכיוצא בהן.

14. הראי"ה קוק, אדר היקר, עמ' מב-מג:

וכן כשבאה האשורולוגיה לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות- באויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת א-להים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של "איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לעניני תורה. ... דברים כאלה וכיוצא באלה ראויים הם לעלות על לב כל מבין דבר, כהשקפה הראשונה, ולא היה מקום כלל למציאות הכפירה השרלטנית שתתפשט בעולם, ושתחזק ע"י המאורעות הללו.

15. הרב מ"מ כשר, תורה שלמה י"ז, (משפטים א), עמ' 222:

בשנת תרס"א מצאו בעיר שושן מלכות פרס מצבת אבן גדולה ועליה חקוקים חוקי חמורפי (חמורבי) מלך בבל... שונאי עם ישראל ותורתו נפלו על המציאה הזאת בחשבם שמצאו על ידה עילה לפגום ח"ו בקדושת התורה ובכבוד ישראל, היות שמצאו בה מספר חוקים וביטויים המתאימים לחוקי התורה וביטוייה... רצוני כאן לעמוד על נקודה אחת, והיא, לולא מצאו מצבה עתיקה בת ארבעת אלפים שנה, באופן שלא היה שום מקום כלל לספק בעתיקותה שהיא מלפני זמן מתן תורה, ובה כתובים חוקים בדינים שבין אדם לחבירו באותו הסגנון והלשון שכתובים בתורתנו בפי' ואלה המשפטים, ברור לדעתי שלפי השקפת חז"ל בתלמוד ומדרשים אין בזה שום פגם ח"ו, אלא להיפך ראייה לשיטתם, כמו שנתברר לעיל, שיסוד חשוב בתורה שבעל פה היא, שבני נח נצטוו בשבע מצוות... וא' משבע מצוות היא דינין, ולר' יצחק בסנהדרין נט. (לפי רמ"א) נצטוו אז באותם הדינין ממש שנצטוו ישראל בסיני בפי' ואלה המשפטים, ושוב חזרו ונשנו על ידי משה... ואלה המשפטים הבודדים שנמצאים בהחקים העתיקים של חמורפי אשור והחתים המתאימים עם חוקי התורה"ק, מאשרים שיטה הנ"ל... אמנם המלכים והשופטים שהיו בימים ההם התאימו החוקים לפי השקפותיהם וצרכיהם כפי מצבם.

4. דמיון הנובע מכך שהתורה ניתנה לתוך מציאות קיימת

16. רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג' פרק כט:

אשוב עתה אל מטרתו ואומר שמשמעותן של מצוות רבות התבררה לי וטעמיהן נודעו לי רק משעמדתי על שיטות הצאביה⁹ דעותיהם, מעשיהם ופולחניהם, כמו שתשמע כאשר אבהיר את טעמיהן של אותן המצוות שחושבים שאין להן טעם. אציין לך את הספרים אשר מהם יתברר לך כל מה שאני יודע משיטות הצאביה ודעותיהם, כדי שתדע בוודאות שמה שאומר על טעמיהן של מצוות אלה נכון הוא... כל אלה אשר ציינתי לך הם ספרי עבודה זרה שתורגמו ללשון הערבית. אין ספק שהם חלק קטן מאוד ממה שלא תורגם, ואף לא נמצא אלא נשחת ואבד. ... הכרת אותן דעות ואותם מעשים היא שער גדול מאוד אל הבנת טעמי המצוות, כי שורש תורתנו כולה וצירה אשר עליו היא סובבת הוא מחיית אותן דעות מן הלבבות ומחיית אותן עקבות מן המציאות כדי למחותן מן הלבבות.

17. רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג', פרק ל"ב:

אי-אפשר לצאת מניגוד לניגוד בבת-אחת. לכן אין אפשרות בטבע האדם שיעזוב את כל אשר הסכין אליו בבת-אחת. לכן, כאשר שלח האל את משה רבנו לעשות אותנו ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט, 6) על-ידי שנדע אותו יתעלה... והדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפנין – היראים והסגפנים היו באותם ימים דווקא האנשים המתמסרים כליל לשורות אותם מקדשים העשויים לכוכבים, כפי שהסברנו - לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת-חסדו,

⁹ שוורץ, מוה"נ ח"א ס"ג, הע' 3: "הצאביה" מופיעים בקוראן יחד עם היהודים והנוצרים כמי שמותר להם להחזיק בדתם ולקיים את פולחנם תחת שלטון האסלאם... החוקרים מניחים שביטוי זה בקוראן נתכוון מעיקרא לציין את של מנדעים או כת יהודית-נוצרית בעיראק. אך שעה שכבשו המוסלמים את העיר חראן, הסמוכה לנהר פרת בגבול סוריה ואסיה הקטנה, מצאו שם כת סינקרטיסטית שכרכה עבודת כוכבים ומזלות עם תפישות פילוסופיות הלניסטיות, שיסודן בפילוסופיה הפיתגוראית. הם הצליחו לשכנע את המוסלמים כי הם ה"צאביה" הנזכרים בקוראן וכך זכו להיות לקיים את עדתם ופולחנם... כך קרה שדתם ופולחנם של בני חראן, שנקראו מעתה צאביה, היו הצורה היחידה של עבודת כוכבים ומזלות שהתקיימה תחת שלטון האסלאם. זו היתה אפוא הדוגמה היחידה של עכו"ם שהיתה לעיני הרמב"ם, ומסתבר שלכן הוא זיהה כל עבודת כוכבים ומזלות וכל עבודת אלילים עם פולחן הצאביה".

הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהספין אליו. הדבר היה דומה באותם ימים כאילו בימינו היה בא נביא הקורא לעבוד את האל והיה אומר: "האל ציווה עליכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תשוועו אליו בעת צרה. עבודתכם תהיה רק מחשבה בלי מעשה כללי".

לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה... בעורמת-חסד אלוהית זאת הושג שנמחה זכר עבודה זרה והתבסס היסוד הגדול האמיתי באמונתנו, והוא מציאות האלוה וייחודו. הנפשות לא נרתעו ולא חרדו מפני ביטול הפולחנים שהיו מורגלים אליהם ושלא הכירו פולחן זולתם.

18. רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג', פרק מ"ט:

אשר לטעם הַיָּבוּס, כתוב שהיה מנהג קדום לפני מתן תורה שהתורה השאירה אותו בעינו. הטעם לחליצה הוא שלפי מנהגי אותם ימים נחשבו המעשים האלה (המהווים את טכס החליצה) למגונים; שמא (האח) יסלוד מדברים מגונים אלה ויבס. זה ברור מתוך לשון התורה: ככה יַעֲשֶׂה לַאִישׁ [אשר לא יבנה את בית אחיו]. ונקרא שמו בישראל [בית חלוץ הנעל] (דברים כ"ה, 9-10).

19. הראי"ה קוק, "פנקס מותקופת בויסק", פנקסי הראי"ה ב', ל"ב, עמ' קי"ח-קי"ט:

"זה ספר תולדת אדם" (בראשית ה', א) (הוא כל התורה כולה) [זהו כלל גדול בתורה], אמרו חכמים ז"ל (ירושלמי נדרים ט', ד; ב"ר כ"ד, ז). ובאמת [ראוין] להכיר את רוח האדם כמה גבוה ונשא הוא, ושכל מחשבה רוממה ונשגבה כבר חושבה בכח החושב הכללי של המין האנושי. כי הקדמונים שהיו יחידיהם מופלאים בבנין גופם, בבריאות כחותיהם החומריים, כן היו מצויינים ג"כ בבריאות נפשם ובעומק הרגשות והשקפתם הרוחניות, אשר רק ההמון שירד הלוך וירד בחינוכים רעים, ולא יכול להשיג תוכן דעת גדוליו, שבש את המחשבות הגדולות של הקדמונים.

ע"כ הכרח הוא, גם תפארת לתורת אמת היא, שכל מחשבה ואמונה גדולה וכללית, שבהמון עובדי ע"ז נשתבשה בכמה ציורים של הבל ושל דמיון, נמצא בתורה בטהרתם. והכל הוא מפני שהתורה החזירה העטרה ליושנה, ובאה לרפא את המחץ אשר חל באנושיות, ע"י נפילת ההמון, ורבים ממושלו בעלי היכולת, הערצים והפראים, ולהרים את האנושיות עד אותה המעלה של הצד הנשגב, שמין האנושי עומד עליה בעצם טבעו, ושכבר עמד עליה מצד המצויינים שבאישיו בימים הקדמונים...

ע"כ רק בטלנות היא לחשוב שאם נמצא דברים בתורה, מדעות, מצוירים וממצות, שדוגמתן ימצאו בעמים היותר קדומים, לומר ע"ז שהדבר מעלה טינא בלב לענין קדושתה של תורה. חלילה! כמו שהמצות השכליות, שהן ודאי היו מוחזקות במתקנות שבאומות העולם, ומ"מ אותן שנתקלקלו ונתפרו, החזירה תורה לחזקן בחיזוק א-להי, וחלק הרוב מעשרת הדברות הם כאלה... ומה שע"פ החכמה הא-להית נמצאו ראיות להיות נקבעות בכתרה של תורה, נקבעו להיות לעד לעולם לחק לישראל. וזה מוסיף לכל משכיל באמת, חיבה יתירה והדר א-להי על כחן של מצות... ויד ד', בנבואה השלמה והעליונה של אדון הנביאים, היא בררה את כל החלקים הראויים להשאר, כשם שהוסיפה ג"כ מה שראוי להוסיף, לפי הדבר המתחדש, שהוא ענינם של ישראל ופעולתם לעצמם ולעולם.

ע"כ, החפישה של גנזי קדמוניות העמים שנתרבתה בימינו, והשיוויים הנמצאים ביניהם לעניני תורה, הם מוסיפים אורה וצהלה לכל דורש ד' באמת, וכדאי הוא המחקר הנמרץ הזה, להגדילו ולהאדירו, וללמד תועי רוח בינה, איך להשתמש בו למטרת האמת, להראות לכל עמי הארץ, שיסודה של תורה היא האנושיות הטהורה, מה שבלעדה, היא הולכת ומתדלדלת...

ואותם שחושבים, שראוי הוא שלא ימצא ברוח האדם וכשרונו העצמי מאומה מקדושתה והודה של תורה, אינם מכירים את ההוד של צלם א-להים אשר יצר אותו בו יוצר האדם.

20. הרב חיים הירשנזון (1857-1935), ספר נמוקי רש"י: חידושי הר"ח על נמוקי החומש לרש"י

ז"ל ב', סעאיני תר"ץ, דף קמ"ח ע"ב (סימן תצ"א, על שמות כ"ה, כב):

וגם בחוקים ומשפטים נאמר "והבאת אתה את הדברים לפני ה'", כי באמת רק עשרת הדברים ועוד איזה חוקים הנאמר בהם "ויקרא אל משה", "וידבר ה' אל משה לאמר", יש מהם אשר נאמרו למשה טרם דרש עליהם מאת אלקים. אבל הרבה חוקים ומשפטים הקריב משה לפני אלקים ודרש עליהם את דעתו, וכפי אשר צוהו אלקים כתב בתורה. והי' [ה] משה מיעד ומזמין לאלקים לאהל מועד, ונועד לו אלקים מעל הכפורת מבין הכרובים, והודיעו את חוקיו ואת תורותיו הישרים והתמימים, וצוהו לכותבם בתורה, ואשר לא ישרים אמר לו אלקים להסירם, או להתנגד להם. ובזה יסורו כל פטפוטי דייליטש ובלבולי הבאבעל ביבעל והשווי קצת לחוקי המוראבי [=חמורבי. י"פ] וכדומה.

21. הרב יובל שרלו, וארשתיד לי לעולם, ירושלים תשס"ג, עמ' 71-72:

מה היה קיים קודם מתן תורה בתחום דרך הארץ: ראשית, היה קיים העולם, דהיינו טבעיות החיים, המשפחתיות וההולדה, ההתפרנסות מעמל כפיים, הסדר החברתי, הקיבוצי, הלאומי וכדו'. התורה לא ניתנה בחלל ריק, ולא נמסרה לבני אדם קודם שנברא העולם. קיומו של העולם נתון לטוב ולמוטב, מחשבות בני אדם ותחבולותיו, תחושת המוסר הטבעי, הצרכים החברתיים והאישיים. התורה לא ניתנה על לוח חלק. היא הופיעה לאחר עשרים וששה דורות של קיום העולם. כיון שכך, יש לקבוע את יחסה של

תורה אל כל מה שקדם לה: הבאה היא לבטל את דרך הארץ? להשתמש בו כבסיס? לנהוג באדישות כלפיו? למעשה, כבר היתה קיימת חקיקה ענפה בעולם, כדוגמת חוקי חמורבי, והאנושות התנהגה על פי עקרונות מוסר טבעיים. הישנו יחס בינם לבין התורה? המתעלמת התורה מכל ההישגים האנושיים שנהגו קודם נתינתה או מייעדת להם מקום? שאלה זו אינה נוגעת רק להתנהגות הקיומית של האדם אלא גם לאמונתו. קודם מתן תורה הכיר האדם את בוראו ועבדו בתור "מי שאינו מצווה ועושה", כמובא בספר בראשית. אנו מוצאים מרחב עצום של התנהגות דתית לא מצוותית עוד קודם שניתנה תורה: נישואין ושמירת יבם (תמר, בנות לוט), קבורה, קורבנות, נדר (יעקב), צדקה ומשפט (אברהם אבינו), הכנסת אורחים, תפילה, מעשר (מלכיצדק, יעקב) וכדו' – כל אלה היו קיימים במציאות כדרכים בעבודת ד' עוד קודם מתן תורה. חלקם מיוחדים לאבות האומה, וחלקם אינם מוגבלים לאבות דווקא, אלא הם נחלת האנושות הכללית ביחסה אל אלוקיה. התורה שניתנה לישראל ניתנה על בסיס זה, וגם כאן עולה אותה שאלה: ביטויים אלו בעבודת ד', שהוליד ההגיון האנושי הפשוט ותחושותיו הטבעיות של האדם כלפי אלוקיו – מה משמעותם לאחר מתן תורה, היש להם מקום לאחר הגדרת תרי"ג מצוות במתן תורה, האם ישנה מחויבות לדרך הנהוגה בארץ?